

Правничо-політична думка Київської Русі у цивілізаційному вимірі

Анатолій ПАВКО,
доктор історичних наук,
професор, лауреат премії імені
М. С. Грушевського НАН України,
відмінник освіти України

Яна ПАВКО,
студентка Інституту міжнародних
відносин Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

Історичні витоки української суспільно-політичної думки тісно пов'язані з процесами утворення, становлення та розвитку Київської Русі, яка протягом IX–XIII ст. уособлювала один із найяскравіших політичних феноменів тогочасного європейського світу, започаткувала державницько-політичні традиції українського народу.

«Русь», як називали цю могутню східнослов'янську державу сучасники, ще не була державою в класичному розумінні цього поняття. У зв'язку з цим зазначимо, що на ранньому етапі свого розвитку Київська Русь ще не виробила моделі централізованого управління, не мала розгалуженої бюрократичної системи, ефективно діючих інститутів політичної влади. Як свідчить історичний досвід, регулювання політико-правових відносин між представниками князівської влади та демократичними верствами населення здійснювалося переважно у формі збирання данини. Недосконалість цих правових взаємин нерідко породжувала політичні конфлікти в давньоруському суспільстві, які розв'язувалися переважно силовими методами. Літописні праці цього періоду свідчать, наприклад, що київський князь Ігор – засновник варязької династії Рюриківичів, намагаючись утвердити свою владу над підлеглими племенами, збирав непомірну данину з населення. Це врешті призвело до повстання в древланській землі і вбивства князя з дружиною. Проте з удосконаленням інститутів політичної влади у давньоруській державі, механізмів правових відносин поступово розвивалася політична думка. Можна стверджувати, що князювання Володимира Великого (978–1015 рр.), Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.), Володимира Мономаха (1113–1125 рр.) «окреслено значною роботою суспільної думки, яка знайшла своє втілення у різноманітних письмових джерелах» [1, с. 26].

На думку сучасних дослідників, політична думка Київської Русі – це первісні політичні уявлення, ідеї та вчення представників стародавньої східнослов'янської держави – пращурів українців. [3, с. 40]

До оригінальних історико-політичних творів давньоруського періоду слід віднести насамперед: «Повість минулих літ» літописця Нестора, «Слово о полку Ігоревім» невідомого автора, «Слово про закон і благо-

дать» Іларіона; «Поучення Володимира Мономаха»; «Слово Данила Заточника». В них висвітлено важливі політико-правові проблеми Київської Русі: походження держави; умови виникнення правлячої династії; єдність і суверенність політичної влади; організація оптимальної форми правління; законність реалізації вищих владних повноважень; взаємовідносини великого князя та його васалів, світської та церковної влади.

«Слово про закон і благодать» – це практично перший політичний трактат Давньоруської держави богословською мовою [2, с. 39]. У ньому послідовно викладено концептуально оформлені політико-правові ідеї, які відбивали суспільно-політичну свідомість правлячого стану тогочасного давньоруського суспільства. На думку Н. Полонської-Василенко, «Слово про закон і благодать» – це визначний документ гуманізму [4, с. 148].

Стосовно автора літературно-політичного памфлету – Іларіона літопис повідомляє лише, що був він священиком (пресвітером) при церкві святих апостолів у селі Берестові, де розташовувалася улюблена заміська резиденція великого князя Ярослава. Зазначено його моральні якості та високий інтелектуальний рівень: «муж благ: і княжен, і постнік» [2, с. 39]. Іларіон був сподвижником християнської віри, прибічником аскетизму, релігійної усамітненості. В горі, поблизу Берестова, він викопав невелику печеру і тривалий час аскетично жив у ній, присвячуючи значну частину вільного часу молитвам [5, с. 281]. Саме зважаючи на особисті якості Іларіона, його освіченість, високу морально-релігійну вимогливість до себе й до інших великий князь Ярослав у 1051 році самостійно, без участі візантійського патріархату, якому була підпорядкована давньоруська митрополія, висунув Іларіона на сан митрополита. Це було безпрецедентною подією в історії Руської Русі, оскільки вперше русина, який очолює руську церковну ієрархію, на найвищий духовний чин висвятив собор місцевих єпископів у храмі Св. Софії.

Дослідники вважають, що «Слово про закон і благодать», яке дійшло до нас у багатьох списках та редакціях, було написане між 1037 та 1050 роками, тобто в період, коли Іларіон ще не став Київським митропо-

литом. Ймовірно, що саме факт авторства зазначеного правничо-політичного твору в певний спосіб вплинув на остаточне рішення Ярослава поставити саме Іларіона на чолі давньоруської митрополії.

Слід наголосити, що проблематика «Слова», запропонована Іларіоном, відтворює злободенні політичні ідеї давньоруського суспільства. Назва твору, яка в найпоширенішій своїй редакції складається з трьох частин, має багатозначний характер: «О законе Моисеем даннем и о благодати и истине Иисус Христом бывши и како закон отиде. Благодать же и истина всю землю исполни и вера во вся языки простресе и до нашего языка русского и похвала кагану нашему Владимиру от него же и крещены быхом и молитва Богу от всея земля наша. Господи благослови» [2, с. 40].

Як бачимо, назва твору вказує на те, що Іларіон мав намір висвітлити три великі проблеми: з'ясувати співвідношення між законом та істиною, позитивно оцінити діяльність Володимира та організоване ним хрещення Русі, а також здійснити похвалу Богу з метою забезпечення стабільного розвитку країни.

У першій частині «Слова» автор з філософсько-політичних позицій намагається розкрити сутнісне значення термінів «закон» та «істина», сприймає її як певний абсолютний ідеал досконалості, що має універсальне значення для всіх часів і народів. Звернення Іларіона до слова «закон» передбачає розуміння його як у теологічному, так і в юридичному значенні. Автор «Слова» чітко розрізняє закон, який за допомогою заборон регулює поведінку людини в суспільстві, та істину, що виявляється у високому моральному стані людини.

Закон, визначаючи зовнішні вчинки людей на стадії, коли люди ще не досягли досконалості, готує людство до опанування істиною та благодаттю. На думку Іларіона, благодать є синонімом істини, а закон, виступаючи лише як тінь, що подібна до істини, є предтечею та слугою істини. На відміну від закону, благодать служить майбутньому вічному життю. Якщо закон Іларіон образно порівнює зі світлом місяця, то істину – з променями сонця.

Він вказує, що істина з'явилася не відразу, а поступово, людство відкривало її через благодать, яку отримувало під час хрещення. Отже, в процесі історичного розвитку людської цивілізації спочатку виникає «закон», а вже потім – «благодать». На зміну ж подібності істини поступово прийшла сама істина. Згідно з думкою Іларіона, істина тотожна благодаті, оскільки має універсальний характер і світить усім, як сонце.

Важливо наголосити, що закон та істина у трактуванні Іларіона не тільки не суперечать, а й взаємодоповнюють одне одного. Істина в його інтерпретації сприймається людством завдяки закону, а не всупереч йому. Посилаючись на новозавітні традиції, Іларіон акцентує на тому, що свобода волі та вибору дій залежить від морального стану особистості. Відомо, наприклад, що Христос прийшов у світ не для того, щоб порушувати закон, а, навпаки – щоб виконати його. Використовуючи біблійські сюжети, Іларіон показує, що людська благодать полягає в духовній свободі і з нею поєднана. Закон тільки готує до благодаті й істини, він дає людям тимчасове виправдання їхнього життя на землі. До спасіння приводить людей лише християнська віра. «Християнська благодать, як хвиля, – підкреслює автор, – вона нездоланно розливається по всій планеті. Врешті-решт досягла вона і народу руського. І це нове вчення несе з собою новий дух» [5, с. 282]. Руський народ, за словами митрополита, із п'ятьми язичництва вийшов на дорогу, яка веде його в благодатне царство Христове. Шлях до нього освітлює велична євангельська істина.

Важливе місце в «Слові» посідає також аналізування Іларіоном політичних проблем, пов'язаних із з'ясуванням історичних витоків сутності та засобів реалізації влади. Джерелом походження владних повноважень у

державі Іларіон визначає, наприклад, божественну волю, а його носієм – князя, якого оголошує спадкоємцем небесного царства. Владні повноваження він отримує виключно за принципом спадкової наступності. Рівень політичної влади в країні Іларіон пов'язує з наявністю освіченості та поширенням у ній книжних знань.

Як і грецькі мислителі, Іларіон надає великого значення вихованню майбутнього правителя та підготовці його до занять політичною діяльністю. Майбутній верховний правитель, народжуючись у благородних батьків, з раннього дитинства за допомогою системи виховання готується до державницько-політичної діяльності, до виконання свого високого обов'язку перед людьми та Богом. Іларіон вважає, що саме таке походження влади, яке не припускає насильства та узурпації, є правильним і легітимним.

Висвітлюючи форми політичного правління, особливості методів та способів здійснення влади, Іларіон чітко визначив свою позицію в розумінні єдинодержавності як єдиної суверенної влади в межах всієї підвладної князю землі. Проте, на його думку, єдинодержавна влада має бути міцною завдяки «мужності та смислу» й опиратися на закон.

Великий князь зобов'язаний бути щедрим стосовно до своїх підданих, постійно піклуватися про бідних та немічних громадян.

Автор «Слова» підкреслює також, що управління країною вимагає від верховного управителя самовідданої діяльності, спрямованої на досягнення вищої мети держави – забезпечення інтересів усіх підданих. Важливим напрямком діяльності князя, як вважає Іларіон, є виявлення милосердя, полегшення ним для населення податкового тиску і звільнення від важких форм фізичної експлуатації. Правосуддя має здійснюватися в державі лише за законом, проте милостиво: «мало казни, много милуй». Крім засобів прямого юридичного впливу, Іларіон радить використовувати також і моральні форми впливу на людину, віддаючи перевагу помилуванню перед суворим покаранням, яке суперечить самій природі людини.

Висвітлюючи основні напрями та принципи діяльності великих князів, Іларіон фактично виробив ті морально-етичні критерії, яким мав відповідати верховний властитель християнського типу. Створивши теоретично ідеальний образ правителя, Іларіон намагався відшукати відповідні риси у тодішніх київських князів.

У «Слові» митрополит Іларіон, зокрема, прославляє великого князя Володимира, який запровадив на Русі християнство, зупиняється на його особистих морально-духовних рисах. Дуже прихильно відгукується митрополит і про князя Ярослава, який, продовжуючи державницьку лінію Володимира, намагався запобігти внутрішнім чварам й утверджував у давньоруському суспільстві мир і політичну стабільність. «Якщо будете жити в любові, – підкреслював великий князь, – буде при вас і дасть вам перемогу над ворогами; а як будете жити ненависно, в суперечках, то й самі загинете і стратите землю ваших батьків та дідів, яку вони здобули великим трудом» [5, с. 283].

Розповідаючи про діяльність Ярослава як наступника Володимира, Іларіон схвалює його значні досягнення в культурному будівництві, поширення книжної освіченості, в результаті якої, на думку митрополита, повсякденне побутове мислення досягло рівня високих духовних абстракцій. Ярослава з повним правом називають фундатором книжності й ученості на Русі. За свідченням літописця Нестора, він зачитувався книгами «і вдень, і вночі». За часів князювання Ярослава зміцніла давньоруська держава, інститути політичної влади, владні відносини дедалі більше набували легітимного, унормованого характеру. Слід також звернути увагу на те, що князя прозвали в народі Мудрим за створення книги «Руська правда», в якій були зведені воедино панівні тих часів звичаї і закони. З правни-

чо-політичної точки зору, цей документ мав непересічне значення, оскільки утверджував Київську Русь як цивілізоване суспільство, державу європейського типу. Варто також зазначити, що Ярослав з метою запобігання міжусобній боротьбі запропонував принцип старшинства в розподілі влади між синами. Відповідно до їхнього віку вони отримували міста більшого чи меншого політичного значення.

У своєму політичному памфлеті Іларіон виступає як прибічник одновладдя, великокнязівського централізму, монархічної ідеї, в якій він убачав основну запоруку єдності й сили держави, її територіально-політичної цілісності. Вказуючи на значення християнства для консолідації країни, Іларіон наголошував, що церква повинна служити державі, володарю, а не навпаки.

Істотним внеском у становлення та розвиток суспільно-політичної думки Київської Русі є відоме «Повчання» Володимира Мономаха дітям. У цьому творі, написаному на початку XII ст., жителі князя поєднується з викладенням розуміння сенсу важливих політичних подій Київської держави другої половини XI – початку XII ст. «Повчання» Володимира Мономаха – це заклик піклуватися про свою землю, оберігати її від зовнішніх ворогів, зберігати єдність Давньоруської держави. Слід сказати, що автором «Повчання» є видатна постать Давньоруської держави. Це сильний мудрий, енергійний державний правитель, сміливий воїн, гуманний, освічений князь. У цьому творі, який є переконливим свідченням розвитку суспільно-політичної думки Київської Русі, узагальнено основні політичні проблеми давньоруської держави. До них слід віднести: поєднання політики із суспільною мораллю; відповідальність правителя; справедливість і законність; компетентність і опора на знання в політичній діяльності; ідея припинення міжусобної боротьби і необхідності об'єднання руських земель. Зазначмо, що «Повчання» адресоване дітям князя, майбутнім властителям Київської держави. Зокрема, звертаючись до своїх синів, князь промовляє: «Більше над усе майте страх Божий. Не лінуйтеся, не покладайтеся на бояр і воєвод, а самі доглядайте за всім. Шануйте старого чоловіка як батька, а молодого як брата. Будьте справедливими суддями, присяг не ламайте. Не забувайте того, що знаєте, а чого не знаєте, того навчайтесь». [11, с. 284–285]. Слід підкреслити, що «Повчання» князя Володимира Мономаха – це прообраз ідеального князя, поєднання політики й моралі.

Указуючи на постійне зростання відповідальності кожного князя за долю своєї держави, за свій народ, Володимир Мономах підкреслює, що володар насамперед має бути справедливим і всебічно освіченою людиною. До того ж на його думку, мірою справедливості є саме знання. Саме розум і знання, а зовсім не прозріння роблять князя справедливим і мудрим, здатним тримати в покорі бояр і удільних князів, а також протистояти зовнішнім ворогам.

Князь радив своїм синам: «Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на господа, заволодіють землею. Бо іще трохи – і не стане нечестивого, шукатиме він місця свого» [3, с. 143]. У повсякденному житті кожна людина, вважав Володимир Мономах, має навчитись «язик здержувати, ум смиряти, тіло упокорювати, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла господа ради» [3, с. 145]. Як бачимо, Володимир прагнув прищепити своїм дітям християнську мораль, виховати їх доброзичливими, стриманими, терпеливими, працьовитими людьми.

Князь, на думку Володимира Мономаха, має бути взірцем досконалості і з великою мірою відповідальності виконувати покладені на нього функції. Зокрема, він вказує на необхідність забезпечити справедливість у діяльності судової гілки влади. «Ні правого, ні винуватого, – застерігає він своїх синів, – не бивайте і не веліть

убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина» [3, с. 142].

Володимир Мономах радить дітям мати чисті, непохотні душі, чесно, без лінощів виконувати владні повноваження, не лінуватися під час виконання державних справ, не бути зухвалими та неправдивими у своїх словах та вчинках.

Отже, «Повчання» Володимира Мономаха це своєрідний духовно-політичний заповіт великого київського князя своїм дітям, майбутнім володарям Русі, в якому на основі величезного життєвого та політичного досвіду висловлено мудрі поради щодо приватного життя і керування Давньоруською державою. Щоб не підірвати сили і могутності Київської Русі, не занепасти своїх душ, князі повинні здійснювати миролюбну внутрішню й зовнішню політику, припинити міжкнязівські чвари й усобиці, ставити загальнодержавні інтереси вище від родинних та особистих, жити, керуючись божими заповідями і християнською мораллю.

Оригінальним історико-політичним памфлетом, написаним невідомим автором у формі звертання до князя, є «Слово Данила Заточника». Дослідники звертають увагу на те, що цей твір дійшов до нас у двох редакціях. Зокрема, виникнення першої редакції «Слова» істориками віднесено до XII ст., а другої – «Моління», «Послання» – до XIII ст. Адресатами «Слова» вчені вважають Юрія Долгорукого, Андрія Володимировича Доброго – сина Володимира Мономаха і Ярослава Всеволодича – сина Всеволода Велике Гніздо. Зміст «Слова Данила Заточника» пронизує глибокий філософський та суспільно-політичний рефрен. Данило сміливо проголошує пріоритет розуму над фізичною силою, знання над хоробрістю, мудрості над військовою вдачею. Він звеличує духовний потенціал розумної, всебічно освіченої людини, здатної самостійно мислити й критично оцінювати суспільне життя. Цілком зрозуміло, що автор, завдяки потужному інтелекту, наявності власної позиції у ставленні до актуальних тогочасних проблем давньоруського суспільства не досить комфортно почувається в оточенні людей, які надавали перевагу багатству та славі, авторитету і владі. Зміст «Слова» переконує нас у тому, що Данило вболівав за долю народу, щиро прагнув бути корисним йому завдяки розумовим здібностям та морально-етичним якостям. Заслужують на увагу, зокрема, міркування автора про ставлення до нерозумних людей. «Не забороняй, – вказує він, – глупому глупство чинити, то й не уподібнишся йому». На думку Данила Заточника, саме мудрість і розважливість є основними чинниками розквіту суспільства. Він зауважує, зокрема, що «ліпше слухати суперечку розумних, ніж настанови безглуздох». Данило вважає, що князь має оточувати себе розумними, мудрими радниками: «З добрим дорадником думаючи, – вказує він, – князь високого столу здобуде, а з лихим дорадником думаючи, то й меншого позбудеться» [3, с. 188]. Слушно наголосити, що за своїм історичним значенням, ціннісними ідеями, які пронизують текст літературного твору, «Слово» є вагомим внеском у формування суспільно-політичної думки Київської Русі.

З нею тісно пов'язані також еволюційні зміни у політико-правових відносинах давньоруського суспільства. Важливою ознакою цього процесу стала генеза феодального права Київської Русі. Її законодавство, що виникло на основі звичаєвого права східних слов'ян, послідовно відстоювало й захищало інтереси князів, бояр та інших категорій заможного населення. Першим юридичним кодексом, який регулював правові відносини в Київській Русі на етапі її становлення, став «Устав і закон руський». На думку академіка П. Толочка, він захищав власність багатих від спроб привласнити її бідним. В основу його було покладено принцип поділу людей на вільних і залежних (челядинів) [6, с. 205]. З метою впорядкування системи отримання податків з населення,

особливо після трагічних наслідків древлянського повстання 945 року було запроваджено фіксовані норми феодального права, які дістали назву «Уроки і устави». Про їхній характер і розміри свідчить літописне повідомлення 1014 року, згідно з яким Новгород щорічно виплачував Києву 2000 гривень. Окрім централізованої частини, значну частину данини князівська адміністрація збирала для міських потреб. Зазначмо, що у X–XI ст. сформувалася досить розвинена система податків, які стягував з населення розгалужений апарат князівських чиновників.

Для захисту землевласників від соціальних виступів давньоруського населення за князювання Володимира Святославича було запроваджено новий юридичний закон під назвою «Устав земляний». Спочатку він передбачав смертну кару для розбійників, яку пізніше замінили конфіскацією майна розбійників на користь держави. Безпосередньо відповідальність за опір установленню феодальних порядків несла і община – верб [6, с. 205].

Подальша еволюція князівського законодавства пов'язана з укладанням юридичного збірника, який увійшов в історію правничої думки під назвою «Правда Ярослава» або «Найдавніша Правда», яку було видано в Новгороді в 1016 році. Новий закон регламентував взаємовідносини різних станів міського населення.

Як засвідчують історичні дослідження, приблизно в 1024–1026 рр. Ярослав Мудрий, намагаючись зміцнити свою владу в Києві, видав юридичний закон під назвою «Покон вірний», який регламентував розміри данини, що її збирали з населення на користь княжих дружинників, які приїжджали в общину правити судочинство й збирати карні штрафи – віри. «Покон вірний» спрямував у законодавче поле діяльність особливих посадових осіб – вірників, які призначалися князем для збирання на місцях податків у князівську скарбницю і виконання окремих судових функцій. Вірник мав перебувати в тій чи іншій місцевості не більше тижня, але його утримування передбачалося за рахунок мешканців. Закон установлював межі грошових відрахувань і харчового задоволення чиновників та їхніх помічників (отроків), тим самим обмежуючи їхнє свавілля [6, с. 205].

Слід звернути увагу на те, що в основу зазначеної юридичної кодифікації було покладено давньоруське звичаєве право. «Правду Ярослава» умовно можна поділити на чотири частини: 1) правові норми про вбивство (ст. 1); 2) правові норми про тілесні ушкодження (ст. 2–7); 3) правові норми про образи (ст. 8–10); 4) правові норми про порушення прав власності (ст. 11–18).

«Правда Ярослава» свідчить про досить розвинену систему цивільно-правових норм у давньоруському суспільстві. Тут відтворено встановлення права власності не тільки на землю та угіддя, а й на рухоме майно. Варто наголосити також, що право власності було відмінним від права володіння. Зокрема, законом передбачався порядок відібрання власником виявленого ним свого майна, що перебувало у володінні іншої особи. Як видно з тексту юридичного документа, законодавець обґрунтував неправомірність такого володіння і вимагав не тільки повернення майна власникові, а й сплати певної компенсації за користування ним. Закон охороняв приватну власність і встановлював великі розміри штрафів за заподіяну ним навмисну шкоду. Досить жорстоко каралося як навмисне, так і необережне вбивство. При вбивстві людини застосовувався звичай кривавої помсти, а також накладалися штрафи на винуватця злочину. «Якщо не буде кому (не бажатиме хто), – зазначається у «Правді руській», – мститись, то слід призначити за вбитого 40 гривень» [3, с. 85].

Подальший розвиток давньоруського законодавства пов'язаний із затвердженням 1072 року у Вишгороді синами Ярослава Мудрого Ізяславом, Святославом, Всеволодом, боярами та вищим духовенством Київської Русі нового юридичного кодексу, який назва-

но «Правда Ярославичів». Як і всі попередні, він відстоював насамперед права панівного класу.

Особливу увагу в «Правді Ярославичів» було приділено забезпеченню захисту та недоторканності життя і власності вищих представників княжої влади. Наприклад, найбільші штрафи (80 гривень), зокрема, встановлювалися за вбивство досить впливових посадових осіб Давньоруської держави – дворецького, під'їзного, тіуна. Найменші (5 гривень) – передбачалися, наприклад, за вбивство княжого рядовича. Еволюція правових відносин на Русі значною мірою визначалась посиленням персональної відповідальності порушників феодальних законів, зростанням розмірів штрафів за порушення прав феодальної власності. Водночас «Правда Ярославичів» обмежувала до певної міри свавілля феодальних землевласників над залежним населенням. Їм заборонялося без князівського суду мордувати смердів, знущатися з них. За порушення цієї норми винний платив чотири гривні. Високі штрафи (40 гривень) встановлювалися за вбивство смерда, що працював на землі, яка перебувала у верховній власності держави. Проте за вбивство вотчинного смерда стягувався штраф у розмірі лише 5 гривень. Про високий рівень правової думки у «Правді Ярославичів» свідчить те, що, з одного боку, було скасовано кровну помсту та замінено її на гривневі стягнення, а з другого – штраф був спрямований не постраждалим, а до державної скарбниці.

«Правда Ярослава», «Правда Ярославичів», «Покон вірний» складають за змістом «Коротку Правду», яка містить важливий правовий досвід уніфікації та систематизації юридичних норм давньоруської держави. Ця редакція збереглася лише у двох списках Новгородського літопису.

Однак поряд з «Короткою Правдою» є також «Розширена редакція Руської Правди», яка дійшла до нас у 100 літописних списках та юридичних збірниках. «Розширена Правда» складається із систематизованих правових норм, що набули чинності за доби Ярослава та його наступників, а також з «Устава Володимира Мономаха». «Устав Мономаха», в якому втілено нову кодифікацію правових норм, було затверджено на раді у селі Берестове після народного повстання 1113 року, спрямованого проти князівської адміністрації та лихварства. Умовно «Устав Володимира Мономаха» можна поділити на декілька частин: 1) норми, що регулюють питання боргових зобов'язань і кабальних відносин (ст. 53–66); 2) норми, що регулюють соціальні стосунки у вотчинах (ст. 67–73, 75–85); 3) норми, що регулюють питання спадкоємства (ст. 90–95, 98–106); 4) норми, що регулюють діяльність посадових осіб апарату судочинства (86–89; 96–97); 5) норми, що регулюють правове становище холопів (ст. 110–121) [3, с. 84].

Законодавство Мономаха загалом підтверджувало вотчинний імунітет феодала і його право на експлуатацію залежного населення. Проте новий статут дещо обмежував лихварство, що можна розглядати як певну поступку влади жителям міст і сіл. Виносячи статті, які полегшували становище закупів, Володимир Мономах та його оточення керувалися насамперед розумінням того, що селянське господарство є найважливішою умовою економічного розвитку країни і для його нормального функціонування потрібні певні гарантії у сфері юридичного та економічного життя.

Потрібно зазначити, що в «Розширеній Правді» загалом, як і в «Уставі Володимира Мономаха», зокрема, були закладені норми не лише цивільно-процесуального і кримінального, а й сімейно-шлюбного, спадкоємного та інших галузей права. Їх політико-правове значення полягало в тому, що вони забезпечували юридичне узгодження діяльності різних соціальних верств населення Київської Русі. Проте в

умовах формування та розвитку феодальної системи суспільства давньоруське законодавство мало виразно окреслений станово-класовий характер, а тому не могло бути об'єктивним та справедливим до всіх верств населення східнослов'янської держави і було своєрідним джерелом соціальних «образ» та «кривд».

Джерела

1. Бувовниц И. У. *Общественно-политическая мысль Древней Руси (XI–XIV вв.)*. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1960. – 488 с.

2. *Древняя Русь: проблемы права и правовой идеологии*: Сб. науч. трудов / Всесоюзный юридический институт, отв. ред. Швеков Г. В. – М.: ВЮЗИ, 1984. – 116 с.

3. Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. *Київська Русь: історія політичної думки та її джерела*: Навчальний посіб. – К.: Науковий світ, 2002. – 215 с.

4. Полонська-Василенко Н. Д. *Історія України*. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. – 1995. – 588 с.

5. Скиба В. Й., Горбатенко В. П., Туренко В. В. *Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-політичної думки*.; К.: Основи, 1996. – 717 с.

6. Толочко П. П. *Київська Русь*. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

Феномен політичної влади в сучасній Україні*

Олексій ШУБА,
доктор політичних наук, професор,
завідувач відділу
апарату Верховної Ради України

Проблема політичної влади постійно перебуває в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних теоретиків. Проте ґрунтовних монографічних досліджень, у яких розкривався б увесь комплекс проблем, пов'язаних зі становленням та організацією влади, зокрема в Україні, бракує ще й досі. У цьому сенсі монографія Бориса Дем'яненка «Розвиток кратологічних знань в Україні», яка щойно вийшла друком, значною мірою заповнює наявну прогалину.

Ця монографічна робота має значну науково-теоретичну цінність. У ній усебічно аналізуються теоретико-методологічні засади дослідження феномену влади взагалі, а також сутність політичної влади та особливості

її здійснення в незалежній Українській державі. Одним із переконливих свідчень високого науково-теоретичного рівня монографії є небезуспішні спроби її автора вдосконалити понятійно-категоріальний апарат досліджуваної проблематики, визначити та уточнити такі базові категорії, як «влада», «державна влада», «політична влада» тощо. Оскільки «влада» є одним із ключових понять політичної науки, увага автора зосереджується саме на політичних аспектах цієї проблеми.

У дослідженні послідовно з'ясовується низка інших важливих науково-теоретичних питань, серед яких – загальні та спеціальні функції влади в умовах політичних систем різних типів, особливості здійснення державної влади в країнах, політичні системи яких відповідають критеріям західної моделі демократії, специфіка політичної влади в колишній Українській РСР тощо.

Належна увага приділяється історіографії проблеми, питанням історичної еволюції уявлень про політичну владу як у зарубіжних країнах (із найдавніших часів до наших днів), так і в Україні, починаючи з періоду Київської Русі й до сьогодення.

У монографії також докладно аналізуються наявні концепції влади, здійснюється їхній теоретичний синтез

Рецензія

*Рецензія на книжку:

Дем'яненко Б. Л.

Розвиток

кратологічних знань

в Україні: Монографія. –

Корсунь-Шевченківський:

ФОП Гавришенко В. М.,

2011. – 794 с.

